

За оне који ће после нас на свет долазити.

Задужбине и задужбинари у фондовима Архива Србије. Том 1.

**Приредили: Јелица Рељић, Ана Кос Вујовић, Оливера Остојић, Ђурђија Аџић,
Ениса Аломеровић-Хубанић, Душан Гутеша. Београд: Архив Србије, 2015.**

Као што су задужбине један од најплеменитијих израза човекољубља, тако је писање о задужбинарима један од најочитијих израза племенитог духа. Смемо ли онда занемарити труд оних који су нам то омогућили?! Велики подухват колега из Србије заслужује бољу похвалу од било које студије која би се на тој основи припремила у будућности. Нека то буде још један допринос ка остваривању природне и неопходне научне сарадње у нашој Малој Европи коју, нажалост, још донекле саботирају унутрашњи дилетантизам и вањски интервенционизам. Добра унутрашња организација као и радознала оријентисаност према

спољњем свету мора дати резултате свуда, не само у инхерентно прожиманим балканским архивима.

Сви професионални архивисти и истраживачи имају искуство са различитим тешкоћама у стручној обради архивских фондова. Објективне препреке често проузрокују велика закашњења у доступности драгоцене грађе. Ипак, то очигледно није био случај са грађом коју представља овај импресивни том, иако је њена несрећеност и понекад нецеловитост отежавала руковање и истраживање. Фонд „Задужбине“ се налази у Архиву Србије од 70-их година прошлог столећа и о његовом очувању и сређивању је заслужно

више генерација, али га је тек последња успела потпуно средити и описати у овом пригодном издању. Мукотрпна операција спроведена са стране стручног тима Архива Србије је технички описана у одмереном предговору овог тома, након сасвим кратке пригодне речи приређивача.

На почетку предговора реч је о законској регулативи о добротворности, чији се почеци налазе у 1881, када је у Краљевини Србији омогућено слободно удруживање грађана (Закон о удруживању и зборовима). Најављени закон о правима и дужностима управљача задужбина и о државном надзору дуго није био донесен. Како су изазови у овој проблематици расли, тако је и државна контрола еволуирала. Да би Министарство просвете и црквених послова боље вршило своју дужност у регулацији задужбина, 1906-те је установљен посебан помоћни „Задужбински одбор“. Ускоро након тога био је израђен предлог Закона о добротворним задужбинама (1907), а било је оформљено и посебно одељење Министарства које би се бавило искључиво задужбинским питањима. На његовом је челу био постављен начелник са квалификацијама судије вишег суда, који је управљао задужбинама под непосредном управом Министарства и водио надзор над онима са посебном управом. Он је истовремено био потпредседник Задужбинског одбора/савета, а Одељење је такође имало посебног надзорника имања.

Закон о задужбинама је коначно био донесен 1912-те, а уредба о управи имовином задужбина и вршењу права надзора над задужбинским управама тек 1925-те. Након формирања Краљевине СХС две комисије су радиле на новом закону, донетом 1930-те (а правилник о његовој примени тек 1932-те). Будући да ни он није био довољно функционалан, у Краљевини Југославији су се појавила залагања за реформе, која су била крунисана одређеним успехом тек за време окупације, 1943-те, када је ступила на снагу нова Уредба о задужбинама, а све су претходне одредбе престале да важе.

Током Другог светског рата имовине задужбина су претрпеле велике штете. Многе зграде су биле реквириране, многе оштећене или готово уништене, док су новчана средства задужбина много изгубила на вредности. После рата било је неопходно да се ураде елементарне поправке, касније и целовите – наравно путем зајмова –, а исплаћиване су и стипендије неким сиромашним а заслужним ученицима. Због Закона о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време немачке окупације, као и због опште оријентисаности државе, наступио је дуги период импровизације у регулисању питања задужбина,

која је превазиђена тек 1972-те, новим Законом о задужбинама, фондацијама и фондовима.

Након историјског прегледа законске регулативе о задужбинама, колеге сасвим уместо посвећују неколико пасуса тестаментима као историјским изворима, појашњавајући њихово место у цивилизацијским токовима, као и уобичајене околности успостављања задужбина. Тестаменти су, наравно, веома важни извори и за топографију, економију, право, социологију, па и за лингвистику. Оснивачи задужбина су често били имућни појединци као Никола Кики из Клисуре, велики научници као Михаило Пупин, жене као супруга Бранислава Нушића, а поред њих и многе установе. Човекољубље, родољубље и спасење душе су били основни мотиви завештања. Неким су задужбинама управљале институције, неким Задужбинско одељење Министарства просвете, неким самосталне управе. Чланови разних одбора су често биле истакнуте личности у друштву.

Предговор се завршава кратком историјом фонда „Задужбине“. Републички секретаријат за културу СР Србије предао је Архиву Србије 1975-те године архивску грађу угашених задужбина и фондова, као и архивску грађу задужбина и фондова који тада нису били угашени, али чије пословање није било у надлежности Задужбинског одсека него под непосредном управом задужбина и фондова. Архива Задужбинског одсека се састојала од опште архиве, поверљиве архиве, досијеа задужбина и фондова и финансијске архиве, као и од пословних књига, укључујући регистре, деловодне протоколе, записнике седница, инвентаре, књиге прихода и расхода, евиденционе књиге и слично. Општа и поверљива архива је већ била донекле класификована, али само према годиштима, без оформљених предмета, док су поједина документа заведена и у деловодним протоколима и у рачуноводственим евиденцијама. Књиге су биле само сумарно описане или посве неидентификоване, а документа о оснивању и раду задужбина и фондова издвојена из опште архиве и спакована у фасцикле са редним бројем из задужбинског регистра у 1941, за ефикаснији рад како Одсека, тако и самих задужбина и фондова. Поред несрећености, друга општа карактеристика овог архива је била нецеловитост. Два регистра, један из 1930, други из периода након Другог светског рата, садржи и уписе о неким задужбинама чија досијеа не постоје, док је сачуван велики број досијеа о „незаведеним“ задужбинама.

Сређивање и обраду су почели виши архивисти Олга Радуловић и Ненад Ердџановић на крају осме деценије прошлог столећа, ускоро након пријема грађе, задржавајући се на 743 досијеа

уредно заведених фондова и задужбина. Ревизији и преосталом раду се приступило тек 2013 године са стране тима који је и приредио ово издање. Досијеа незаведених у Регистру фондова и задужбина су добила бројеве од 744 до 1322, а за све предмете су биле израђене скраћене историјске белешке. Општа и поверљива архива, књиге и финансијска акта су претрпели одговарајућу обраду. Од помоћних архивских средстава, урађен је сумарни инвентар целокупне грађе са 403 инвентарне јединице, аналитички инвентар за сва 1322 досијеа са простора Србије и бивших југословенских република, као и комплетни спискови заведених и незаведених задужбина. Посебне сигнатуре су успостављене за општу архиву, поверљиву архиву и грађу досијеа. Известан број фотографија задужбинара и задужбинских зграда се налази у збирци *Varia*, која је формирана ранијих година. Наравно, подаци о задужбинарима и задужбинама се налазе и у другим фондовима Архива Србије.

Остатак овог издања чине управо израђена помоћна средства по овом редоследу: спискови задужбина и фондова (31-91), сумарни инвентар (93-153), попис предмета опште и поверљиве преписке (155-184), аналитички инвентар досијеа задужбина и фондова (185-751). На самом крају су именски и географски регистар, као и неки илустративни материјал.

Нека нам буде допуштено да се на крају овог приказа осврнемо искључиво на добротворе и задужбине из наших крајева. Изван списка морамо поменути да се на стр. 118 и 161 у одговарајућим помоћним средствима помињу цркве Св. Константина и Св. Димитрија у Струмици, о чијим имовинама се водила преписка између Струмичког првостепеног суда и Задужбинског одељења, али није јасно о којој се задужбини ради.

Просветни фонд Михаила, Стеве и Рада, синова Љубице и Јована-Стевана Јевтовића (стр. 225, бр. 3/37), и за стипендирање ђака на Филозофском факултету у Скопљу;

Задужбина Ристе Крстића, предузимача из Београда (стр. 249, бр. 3/67), и за подизање школе у Крушеву у Македонији;

Фонд Пијаде Алексић-Пупин из Идвора у Банату (стр. 283, бр. 3/99, основао њен син Михаило Пупин), искључиво за награђивање најбољих радова из српског језика, књижевности и историје у гимназијама у јужној Србији, издржавање шездесет благодетанаца и помагање соколских жупа у новоослобођеним српским крајевима;

Задужбина Наума Термила, бив. трг. из Ниша и жене му Ленке (стр. 372/3, бр. 3/380), и за подизање школе у селу Маловишту код Битоља;

Наградни фонд Секуле Зечевића (стр. 378, бр. 3/387), са имовином која се састојала из новца и куће у Скопљу (касније национализирана, па врло оштећена у земљотресу и онда сасвим срушена);

Задужбина Панте Гавриловића, бившег помоћника министра иностраних дела (стр. 384/5, бр. 3/405), за издржавање два српска детета из Охрида која се спремају за ступање у Војну академију;

Фонд Самуила и Голуба С. Јанића из Маврова (стр. 595, бр. 3/851), за награђивање студената Филозофског факултета у Скопљу за најбоље темате из историје и етнографије јужне Србије;

Фонд Димитрија Марчића, професора (стр. 598, бр. 3/861) за издржавање једног или два студента Београдског универзитета родом из Старе Србије или Македоније уз обавезу да врше 15 до 20 година наставничку службу у тим крајевима;

Завештање Ђорђа Соколовића (стр. 607, бр. 3/889), за помоћ школи у Крушеву;

Задужбина Михаила И. Пупина (стр. 667, бр. 3/1086), за давање годишњих награда ђацима Охридске гимназије за одличан рад и морално владање;

Задужбина Арије Х. Јосифа, генералног директора банке „Вардар“ у Скопљу (стр. 668, бр. 3/1089), за помагање сиромашних студената и студенткиња Филозофског факултета у Скопљу;

Задужбина Страхиња бана Б. Нушића (стр. 668, бр. 3/1090), за награђивање најбољег матуранта Прве мушке реалне гимназије у Скопљу;

Светониколска просветна задужбина (стр. 669, бр. 3/1092), за помоћ сиромашним ученицима светониколске основне школе;

Задужбина Томе и Поликсене Папатеодоси (стр. 669, бр. 3/1093), за издржавање школе Скопске трговачке омладине и њених институција;

Задужбина Јоанис Димитрију (стр. 739/40, бр. 3/1288), помоћ болници Благовести у Битољу;

Задужбина Благовести (стр. 740, бр. 3/1289), за подизање и издржавање болнице Благовести у Битољу.

Једне од чувених београдских задужбина су оне породице Кики (Задужбине Николе и Евгеније Кики, стр. 296, бр. 3/11) за награђивање издања Српске краљевске академије, за подизање болнице за сиромашне и настрадале трговце и за подизање Дома трговачких омладинаца. Михаило Пупин је дао још следеће задужбине: за доделу стипендија ђацима из Војводине који ће се школовати у пољопривредној струци (стр. 359/60, бр. 3/344); за помоћ Матици српској при издавању биографија знаменитих Срба (стр. 469, бр. 3/581) и за издавање публикација српских старина и ку-

повину дела српских уметника за Народни музеј (стр. 487/8, бр. 3/627).

Ово је драгоцено издање технички одлично уређено и са малим бројем штампарских грешака. Мукотрпни труд колега из Србије нас инспирише да се посветимо сличним пројектима на нашем тлу, да продубимо међународну сарадњу и да наставимо проучавати задужбине племенитих људи са Балкана и шире, на основу оваквих приручника. У том смислу би се ово издање требало налазити

на полицама многих балканских библиотека, и то не само специјализованих. Честитајући колегама из суседне Србије, верујемо да ће они наставити са успешним радом и авангардним издаваштвом, те можда ускоро издати и други том горе приказаног издања, који ћемо моћи приказати са једнаком захвалношћу и задовољством.

Јовица Гроздановски